

Пакаранне без злачынства: Беларуская турэмная паэзія

АРНОЛЬД МАКМІЛІН*

*“Я ніколі не бачыў чалавека, які пазіраў бы
Гэткім задуменым вокам
На той маленькі лапiк сiнявы,
Які зняволеныя называюць небам”.*
Оскар Ёйльд, “Балада Рэдынскай турмы” (1898)

*“Турма – не каменныя сцены,
Клетка – не жалезныя краты”.*
Рычард Лаўлэйс, “Альтэі з вязніцы: Песня” (1649)

У Беларусі цягам XX і XXI стагоддзяў многія людзі былі пакараныя пазбаўленнем волі за “злачынства”, якое палягала ў супраціўленні палітычным сістэмам або абароне свабоды нацыянальнай і рэлігійнай меншасці. Так было за царамі, калі Беларусь называлі Паўночна-Заходнім краем Расійскай імперыі; паміж 1921 і 1939 гадамі, калі Заходняя Беларусь была пад уладай Польшчы; да і пасля Другой сусветнай вайны ў Савецкай Беларусі і, вядома, падчас аўтарытарнага кіравання Аляксандра Лукашэнкі.

Варта нагадаць, што сталінскія чысткі мясцовай эліты былі больш усёахопнымі ў Беларусі, чым у іншых рэгіёнах Савецкага Саюза, і 90 % чальцоў “Маладняка”, вядучага беларускага літаратурнага аб’яднання, прайшлі праз паказальныя працэсы яшчэ ў 1930 годзе. Як адзначае Эндру Ёілсан, падчас вялікіх чыстак 1937–1941 гадоў у вядомым урочышчы Курапаты пад Мінскам былі забітыя і пахаваныя 100 000–250 000 беларусаў (Wilson 2011, 205). Больш падрабязна пра ахвяраў сталінізму можна даведацца з вычарпальных працаў Леаніда Маракова (Маракоў 2002–2005, Маракоў 2007a і Маракоў 2007b).

* Арнольд Макмілін – ганаровы прафесар Школы славянскіх і ўсходнееўрапейскіх даследаванняў Універсітэцкага каледжа Лондана.

У гэтым артыкуле разглядаецца паэзія тых, хто зазнаў турэмнае зняволенне, а не раптоўнае знішчэнне, напісаная (ці ў некаторых выпадках вывучаная на памяць для пазнейшага запісу) у турме (тут мы да яе прылічваем і ГУЛАГ). Стаўленне гэтых вязняў да палону вагаецца ад непадпарадкавання да адчаю, у іх творах ёсць мноства параўнанняў з навакольным светам і апраўданая трывога за тое, што там адбываецца, ды найперш воля выжыць, не ў апошнюю чаргу з дапамогай занатоўвання свайго досведу ў літаратурнай форме. Сярод гэтых вязняў – самыя розныя людзі: ад Якуба Коласа (1882–1956), аднаго з народных паэтаў Беларусі, да некаторых твораў, чыя літаратурная слава грунтуецца ў асноўным на вершах, якія яны напісалі пра турму. Уяўленне пра характар некаторых літаратурных твораў, якія будуць гэтак абмеркаваныя, можна атрымаць з наступных назваў кніг: “Песні з-за кратаў”, “Турэмны дзённік” ды “Пілюю вершам краты”. Сярод самых распаўсюджаных тэмаў, што нядзіўна, нараканні на суровы лёс і фізічную брутальнасць, абураны пратэст, выклік і адроджанае пачуццё патрыятызму. Галоўны падзел пралягае паміж беларускай літаратурай, напісанай у турмах цяперашняга рэжыму і напісанай у польскіх, літоўскіх ды беларускіх турмах, а таксама ў савецкім ГУЛАГу.

Два вельмі розныя вязні красамоўна напісалі пра свой досвед у часе станаўлення сучаснай беларускай літаратуры. Якуб Колас супраціўляўся царскай уладзе і быў неўзабаве зняволены ў цэнтральным астрозе Мінску, а ягоны малодшы сучаснік Алесь Гарун (1887–1920) зрабіў палітычную “памылку”, пайшоўшы за генералам Пілсудскім, і цягам многіх дзесяцігоддзяў яго імя нельга было згадваць у Савецкім Саюзе ў сувязі з ягонай апазіцыяй бальшавікам. Гарун быў сасланы ў Сібір за царом пасля зняволення ў Мінску і Вільні. У вершы “Ноч у астрозе” (1908) Колас відавочна знаходзіцца ў маркотным і разгневаным стане, калі параўноўвае знаходжанне ў турме з цеснатою труны ці магілы, але побач з тым робіць больш арыгінальную літаратурную заўвагу, параўноўваючы турэмны калідор з разяўленай пашчай змяі; ён таксама апісвае некаторыя змрочныя фізічныя дэталі, як, напрыклад, звон парашы. Вось першыя дзве штрафы гэтага верша, што апісваюць ноч у турме:

Ноч глухая. Ціха.
Густа легла цьма.
Дрэмле чутка варта,
Цяжка спіць турма.
Страшной зяўрай змея
Калідор глядзіць,
І тужыць лампа,
Свеціцца, дрыжыць. (Колас 1961–1964, 1, 70)

Паэзія Гаруна значна больш эмацыйная, бо ён памятае ўсё страчанае і наракае не толькі на свой лёс, але і на тое, што ён лічыць пакараннем усёй Беларусі, ён нават просіць сваю каханую не пісаць яму, бо яе лісты нагадваюць яму пра шчаслівае мінулае, як мы чытаем у вершы “Ёй”:

Хачу прасіць... Найлюбшая, святая!
 Пакінь пісаць ты мне... Забудзься... Не пішы!..
 Каб знала ты, як мыслі аб няволі
 Пасля тваіх лістоў яшчэ цяжэй гнятуць... (Гарун 1991, 136)

У вершы пад назвай “Песні няволі” ён кажа, што бачыць барацьбу паміж вязнямі – вельмі рэдкая або, прынамсі, неабмяркоўваная дэталі у літаратурных апісаннях беларускага турэмнага жыцця (Гарун 1991, 50), хоць яна даволі пашыраная, напрыклад, у апавяданнях расійскага пісьменніка Варлама Шаламава (1907–1982). Алесь Гарун, вялікі паэт, які доўгі час не публікаваўся Савецкай уладай, піша пра сваё жыццё ў расійскіх турмах, спалучаючы яркія дэталі і красамоўны лірызм.

Язэп Германовіч (1890–1978), які ствараў пад адпаведным псеўданімам Вінцук Адважны, у 1962 годзе напісаў справаздачу аб сваіх падарожжах “Кітай, Сібір, Масква” (Адважны 1962), а праз два гады выдаў твор, які ён назваў сучаснай казкай у вершах, – “Князь і лапаць”. На пачатку аднаго з раздзелаў апошняй, названага “Сібір”, ён падкрэслівае вялікую разнастайнасць выгнанных народаў. Салжаніцын зрабіў тое сама шляхам увядзення сімвалічных персанажаў у свой расповед пра адзін дзень Івана Дзянісавіча (Солженицын 1991, *усюды*):

Едуць, едуць не адны
 Беларусы-ліцьвіны:
 Там расейцы, там чужынцы –
 Чэхі, немцы, украінцы,
 І кубанцы, і армянцы,
 І эстонцы, туркестанцы,

Грэкі, туркі... шмат народу:
 Хто каму тут робіць шкоду?
 Там пайшлі цяжкія весьці:
 Шмат работы, мала есьці.
 Хто працуе з цэлай сілы,
 Веку хопіць да магілы. (Адважны 1964, 220)

Адважны – не толькі смелы, але і высокадухоўны чалавек, які ў далейшыя гады быў святаром у грэка-каталіцкай парафіі ў лонданскім Фінчлі. Яго вершы простыя, напісаныя ў рыфмаваных куплетах, вельмі апісальных, але забаўляльных, хоць і аднастайных з пункту гледжання вершаскладання.

Сяргей Новік-Пяюн (1906–1994) быў спярша зняволены палякамі, пасля нямецкімі захопнікамі, пакуль, урэшце, не быў накіраваны Сталіным у савецкія лагеры. Сапраўды, ён правёў каля паловы свайго жыцця ў няволі. Ён быў адным з тых, хто большую частку часу не меў пісьмовых прыладаў і быў вымушаны запамінаць свае вершы, каб рэканструяваць іх пазней ва ўжо згаданым зборніку “Песні з-за кратаў”, упершыню апублікаваным у год ягонай смерці. Шчаслівыя згадкі пра Беларусь і ўспаміны пра каханую, расстраляную немцамі, спалучаюцца ў ягоных творах з меланхоліяй і адчуваннем слабасці ды фізічнага заняпаду. У вершы “З крыві беларускай”, напісаным у 1945 годзе ў Якуціі, ён сцвярджае, што Беларусь заваявала свабоду і застанецца свабоднай назаўсёды, але такі дзікі аптымізм можна патлумачыць толькі яго доўгай адсутнасцю на Радзіме праз розныя формы пазбаўлення волі. Вось апошнія дзве страфы:

Няволя моц духу нічуць не зламiла,
Надзеi i веры агонь не пагас.
Пазнае йшчэ вораг крывiцкую сiлу,
Як прыйдзе расплаты апошняе час.

Наперад iсцi незалежнiцкiм шляхам
Наказваем дзецям i ўнукам сваiм
Пад бел-чырвон-белым крывiцкiм мы сцягам,
Пад знакам крывiцкай Пагонi святым. (Новік-Пяюн 1993, 122)

Некаторыя з палымяных патрыятычных вершаў Новіка-Пеюна, у тым ліку гэты, з мноствам згадванняў беларускіх сцягоў ды іншых сімвалаў, пазней сталі вельмі папулярнымі песнямі – хоць і не карысталіся папулярнасцю ў савецкай ці, фактычна, постсавецкай улады.

Ларыса Геніюш (1910–1983), адзіная беларуская паэтка, што пісала вершы ў Сібіры, была, без сумневу, найбуйнейшай літаратурнай постаццю. Яе жыццё і лёс, як вядома, былі надзвычай цяжкія. Вярнуўшыся пасля ўцякацтва ў часе Першай сусветнай вайны з Расіі на радзіму ў 1919 годзе, яна рушыла ўслед за мужам у Прагу ў 1937 годзе, адкуль яна была выкрадзеная супрацоўнікамі НКВД у 1948 годзе ды сасланая ў Сібір у наступным годзе. Напісаны на пачатку 1950-х гадоў верш “Крывёй напоўніліся поймы

рэк...” дае яркую карціну калоны зняволеных жанчын, у якой паэтка адчувае сябе як дзёрзкая ваўчыца, поўная пачуццяў да Беларусі, падкрэсленых выклічкамі, хоць “ланцуг накінулі на шыю салаўю”. Вось першыя дзве страфы:

Крывёй напоўніліся поймы рэк,
Бурліць адчаем слёз людскіх разводдзе.
Гляджу на свет. Я – лагернік, я – зэк,
Засуджаны на мукаў чвэрцьстагоддзя.

Мяне драты, сабакі сцерагуць,
Дзікіх надзораў зграя нада мною,
І лоб штодня мой на прыцэл бяруць
Навучаныя забіваць канвоі. (Геніюш 1990, 288)

Яшчэ адзін выдатны верш – “Ўставала сонца, як хвост паўлінні...”:

Ўставала сонца, як хвост паўлінні,
над мёртвым снегам тундры бясконцай,
дзікім пажарам на небе сінім
гарэла сонца.

Гарэла сэрца, як Зніч адвечны,
ў дакор пагрозам белае смерці,
сілай і вераю нечалавечай
гарэла сэрца! (Скобла 2003, 247)

Ларыса Геніюш, найбуйнейшая пісьменніца, паказвае, прынамсі, не менш сілы духу, чым мужчыны перад абліччам жудасных умоваў са змерзлымі пальцамі і ўсюдыіснай “белай смерцю” (Геніюш 1990, 255–257). Яна таксама звяртае ўвагу на, імаверна, паўсюдны аспект жыцця палітычных зняволеных, а менавіта ролю даносчыкаў (Геніюш 1990, 254–255). Многія яе вершы пра суровасць існавання ў Сібіры паказваюць яе чалавечнасць у дачыненні да іншых і бясконцую асабістую мужнасць – якасці, якія засталіся з ёй, калі ў 1956 годзе ёй было дазволена вярнуцца ў Беларусь, хоць і не рэабілітаванай. У сувязі з Геніюш варта коратка згадаць аднаго з вязняў Лукашэнкі, яго былога памочніка, а пасля шчырага біёграфа Аляксандра Фядуту (н. 1964). У турме ён напісаў невялікую кнігу пад назвай “Американские стихи” (2012), што змяшчала і апавядальную прозу, і колькі вершаў. Паколькі ўсё гэта было напісана на расійскай мове і, такім чынам, знаходзіцца па-за межамі гэтага артыкула, вось толькі апошнія тры радкі верша пра канверт, упры-

гожаны выявай Геніюш, якія ілюструюць вельмі высокую ацэнку, якой паэтку ўганаравалі наступныя пакаленні:

Геніюш...
‘Всё – не спеть...
Строчкам – верьте’ (Федута 2012, 68)

Таксама па-за межамі гэтага артыкула знаходзяцца цікавыя самі па сабе праявічныя турэмныя лісты праваабаронцы і літаратуразнаўцы Алеся Бяляцкага (н. 1962).

Многія нацыянальна свядомыя беларусы ў Заходняй Беларусі былі зняволеныя польскай дзяржавай, і чацвёрта з іх падзяліліся сваімі ўражаннямі ў літаратурнай форме. Найбольш значным паэтам быў Максім Танк (1912–1995), які заклікаў да супраціву ў даволі напорыстым вершы “Не забывай” (1934), заклікаючы (літаральна) перапіліць і разарваць сталёвыя ланцугі ды сцены з калючым дротам (Танк 2006, 35–36). Верш гэты ўпэўнена кажа пра будучую перамогу.

Валянцін Таўлай (1914–1947) – паэт, які планаваў перапіліць паэзіяй крата сваёй турмы. Ён быў зняволены ў вязніцы за творы, якія, як ён распавядае нам у вершы “Аб маіх вершах” (1941), шпегі параўналі з дынамітам (Таўлай 1984, 7). Паэт апісвае акт вершаскладання, як, знаходзячыся ў турме, ён паліруе ўласныя вершы, быццам свае ланцугі (Таўлай 1984, 8). У апошняй страфе “Лукішскіх вершаў”, напісаных у 1935 годзе, ён спалучае рэалістычнае апісанне турэмнага вочка з вобразам пошуку волі праз свой верш:

Глядзі ў ваўчок як дзень, так ноч, –
не ўбачыш, чорт зіркаты,
што я заўзята і даўно
пілюю вершам крата. (Скобла 2003, 312)

Раней, у 1928 годзе, у вершы “Жаданне” Таўлай выказваў (як і Танк, з вялікай колькасцю клічнікаў) спадзяванне, што прырода разаб’е іржавыя ланцугі Зямлі і вызваліць яго, як мы чуем у апошняй страфе верша:

Апошні волатаўскі ўзмах
па тых іржавых ланцугах, –
і Сонца здзіўлена асвеціць
Зямлю, раскутую ў сусвецце! (Таўлай 1984, 8)

У вершы “Апошнія слова” (1929) Таўлай таксама спадзяецца, што ягоныя вершы будуць чытаць на барыкадах супраціўлення. Нарэшце, у журботным

вершы “Мінуў астрожны дзень”, напісаным таксама ў 1929 годзе ў сумна вядомай Лукішскай турме ў Вільні, ён кажа, што ягоныя нягоды кідаюць цень на далікатную форму ягоных вершаў, калі сканчаецца яшчэ адзін дзень жыцця ў турме:

Жалоба цень кладзе
на верша тонкі стан:
яшчэ адзін мой дзень
сканаў, як арыштанта. (Таўлай 1984, 16)

Міхась Машара (1902–1976), яшчэ адзін палітвязень Лукішкаў, у простым вершы “Гэй, браточкі, з мур-званіцы...” (1927) таксама заклікае буру знішчыць ягоную вязніцу, а зняволеныя прытым мусяць дапамагчы ёй, гучна грукаючы па сценах, быццам звонячы ў званы і спяваючы песні пра свабоду, падобныя да бурнай навальніцы. Настрой, як і ў вершы Танка, смелы ды аптымістычны:

Гэй, браточкі, з мур-вязніцы
Мы дазвонім, як з званіцы,

Чыстым гукам, новым званам,
Перамогаю – не стогнам.
З вольнай песні, як з крыніцы,
Льюцца сілы навальніцай. (Машара 1971, 6)

Чацвертым з паэтаў, зняволеных палякамі, быў Хведар Ільяшэвіч (1910–1948). Ён пражыў амаль гэтак сама мала, як і Таўлай; ягоныя вершы былі сабраныя пасмяротна. Ён шмат часу правёў на Лукішках, але пакінуў параўнальна няшмат вершаў пра турму як такую. У напісаных ім творах ён распавядаў пра ноч як асабліва цяжкі час, марыў пра родную вёску і лугі ў вершы “Даўгая вастрожная ноч...” (Жывіца 1982, 68), складзеным у турме ў 1928 годзе. У іншым вершы, таксама напісаным у 1928 годзе, “На турэмнай глебе смягнуць...”, паэт апісвае маладыя кветкі, што вянуць у турме праз адсутнасць сонца, святла і расы, ды далей параўноўвае іх з сабой, які таксама высыхае і жадае, каб кроў свабодней бегла па ягоных жылах, бо прагне любові і жыцця:

На турэмнай глебе смягнуць
Краскі-кветкі маладыя...
Яны сонца, сьвету прагнуць,
Просьяць росы веснавыя...

Сьмягну й я ў турме, як краскі,
Жду, калі ўжо пабяжыць
Кроў з грудзей, што просяць ласкі,
Што жадаюць, прагнуць жыць. (Жывіца 1982, 52)

Астатнія разгляданія тут паэты належаць да эпохі Лукашэнкі. Славамір Адамовіч (н. 1962), які рэзка выступае супраць рэжыму, здавалася, правакуе ўлады на пазбаўленне яго волі, напісаўшы верш на расійскай мове “Убей президента!”. У вершы, упершыню апублікаваным у Амерыцы ў 1995 годзе, ён прапанаваў выкарыстаць для гэтага аўтамат ці сякеру, а пасля выкінуць адсечаную галаву прэзідэнта ў прыбіральню (Адамовіч 2001, 10). Да таго Адамовіч ужо быў прадэманстраваўшы адметную эпатажную мужнасць, калі публічна зашыў сабе вусны ў знак пратэсту супраць адсутнасці свабоды слова ў Беларусі. У турме ён апісаў галадоўку, падчас якой ён нібыта пабачыў у галюцынацыі Воланда з рамана “Майстар і Маргарыта” Міхаіла Булгакава (1891–1940): “Вітальныя галюцынацыі на выхадзе з галадоўкі” (Адамовіч 2001, 39). Турэмны дзённік Адамовіча, як і кніга Някляева “Лісты да Волі”, змяшчае элементы гумару, у прыватнасці, у вершы ад 6 ліпеня 1996 г. “Не гані пургу, начальнік...” Гэты невялікі верш часам мае камічныя рыфмы і цудоўнае заканчэнне, у якім ён прадказвае сваё вызваленне, рыфмуючы слова “хлусня” з абрэвіятурай пасады дзяжурнага памочніка начальніка следчага ізалятара:

І таму як ні ўсьміхайся,
як мне ў вочы ні хлусі,
скажа некалі: ‘Зьбірайся!’
і табе ДЭПЭЭСІ. (Адамовіч 2001, 44)

У Адамовіча ёсць некалькі вершаў пра жудасныя ўмовы ў турме, але менш стандартны для жанру ягоны ліст іншаму зняволенаму ад 12 ліпеня 1996 года: «Малодшаму сяржанту Віталію, сядзельцу чацвёртай камеры “Амерыканкі”». Высвятляецца, што асноўная віна Віталія не яго маўклівая панурасць, але тое, што той быў арыштаваны за крадзеж цэзію, хоць мог бы, больш ганарова, быць арыштаваным “за Беларусь”:

Сядзіш за скрадзены цэзій,
а мог бы – за Беларусь,
маўклівы і негарэзьлівы
барысаўскі беларус. (Адамовіч 2001, 60)

У турме Адамовіч параўноўвае сваё жыццё з жыццём знадворку. Першая страфа верша, што пачынаецца са словаў “Канчаецца лета. Яблычны

спас...”, – даволі звычайнае параўнанне, але далей у тэксце паэмы Адамовіч кажа, што турма службыць толькі ўзмацненню супрацьстаяння з рэжымам. Другая страфа ясна паказвае, што паэт ведае, што адбываецца ў вонкавым свеце, а таксама нагадвае нам пра наяўнасць у яго паэтычнага ўяўлення побач з нястрымным пратэстам:

У вас там кажуць пра новы стыль
(‘Прадай Радзіму’ назвалі).
А мы тут гніём, як падвальная цвіль,
як брудная пена хвалі. (Адамовіч 2001, 79)

Недзе на мяжы тысячагоддзяў стала вядома, што Славамір Адамовіч, які да таго часу цягам ужо некалькіх гадоў знаходзіўся ў добраахвотным выгнанні ў Нарвегіі, чакае шанцу вярнуцца ў Беларусь з трыумфам, падобным да вяртання ў Расію ў 1994 годзе Аляксандра Салжаніцына (1918–2008). Праўда, вядома, што Адамовіч вярнуўся дахаты на сваё пяцідзесяцігоддзе, сур’ёзны ўзрост для радыкала. Урэшце, варта захапляцца не яго экстравагантна-эпатажнымі паводзінамі, а яго паэзіяй і вялікай грамадзянскай мужнасцю.

Уладзімір Някляеў (н. 1946) – складаны і амбітны паэт, які заслужыў прызнанне, сярод іншага, за багатае ўяўленне і адметныя вобразы сваёй паэзіі. Ён таксама вядомы як кандыдат у прэзідэнты Беларусі на выбарах у снежні 2010 года, калі ён быў жорстка збіты, выкрадзены са шпіталю ў адной коўдры і кінуты ў турму ў адным з будынкаў КДБ на праспекце Незалежнасці. У канцы 2012 года ён усё яшчэ адбываў тэрмін абмежавання волі і не меў дазволу пакідаць Мінск, а таксама пакутаваў ад сур’ёзнага болю ў спіне пасля збіцця ў 2010 годзе.

У ранейшыя гады Някляеў выкарыстоўваў турэмнае зняволенне ў вобразах сваіх вершаў, напрыклад, папярэджваючы аб заповоленні як форме не-свабоды:

Бойся руху свайго заповолення,
Заповоленне – зняволенне. (Някляеў 1979, 93)

У адным з прыкладаў сваёй самай яркай любоўнай лірыкі, вершы “Твае вочы як вокны бальніцы...”, ён піша пра каханне як турму, з якой трэба бегчы:

О кахання астрог!..
Кожны дзень я
Вырываўся з цябе, як з турмы. (Скобла 2003, 580)

Трэці прыклад – выдатная апавядальная паэма “Саракавіны” (1986), у якой ён параўноўвае віну і адказнасць з турэмнымі сценамі:

Як цёмна скрозь! За мной, перада мною
Сцяна віны. Астрожная сцяна. (Някляеў 2010, 135)

Але найбольшым унёскам Някляева ў тэму турмы стала кніга вершаў, якія ён напісаў жонцы ў часе свайго нядаўняга тэрміну пазбаўлення волі, “Лісты да Волі” (2011). Гэта – шэдэўр, які часам нагадвае яго багатыя на ўяўленчыя знаходкі апавядальныя паэмы, а менавіта ў выкарыстанні голасу і дыялогу (у прыватнасці, з Богам) і дзіўных апісаннях кахання ў дзвюх з гэтых паэмаў: напрыклад, з фінскай пчалой у паэме “Ложак для пчалы” (2003) і з чароўнай польскай зданню ў паэме “Паланэз” (1999–2000) (Някляеў 2010, 201–324 і 167–200). Адамовіч у турме разважае пра секс і каханне даволі праявічна, але вобразы, створаныя Някляевым у “Лістах да Волі”, вызначаюцца незвычайнай складанасцю. Ужо напачатку ён кажа, што турма стала ягонай жонкай (Някляеў 2001, 48), захапіўшы месца ягонай сапраўднай жонкі, нібы змяя, і правакуючы моцнае суперніцтва паміж Воляй і турмой:

Каханая! Цябе адну
Кахаю... А турма змяёю
Шыпіць, вяртаючы са сну,
Дзе зноў табе я здрадзіў з ёю. (Някляеў 2011, 49)

Ён нават пачынае забываць, чым ёсць для яго свабода (*воля*).

У кнізе ёсць шмат выпадкаў гульні з імем яго жонкі і словам “воля” ў значэнні ‘свабода’. Сапраўды, галоўная тэма ў гэтай кнізе, прайграная ў многіх варыяцыях, гэта воля і яе сувязь з ягонай жонкай. Перш чым сказаць больш пра дзіўны любоўны трохкутнік турмы, зняволенага і жонкі, можна згадаць, што, калі паэт знаёміцца з іншымі вязнямі, ён адзначае, што большасць з іх з’яўляюцца прывідамі расстраляных. Пазней ён зноў сутыкаецца з мноствам зданяў – сакрэтных агентаў, здраднікаў і герояў, і, што адметна, турма нагэтулькі становіцца часткай яго самога, што ўжо яна адказвае на пытанні зняволеных:

У сутарэннях – цэлы свет:
Героі... здраднікі... сексоты...
Яны мяне пыталі: ‘Хто ты?’
Турма адказвала: ‘Паэт’. (Някляеў 2011, 51–52)

У апісанні кахання Някляева да Волі ці, вядома, свабоды, няма нічога прывіднага, але выкарыстана шмат вынаходлівых прыёмаў, каб распавесці пра іх дачыненні з турмой. Ён шкадуе, што не дарыў Вользе больш падарункаў – “словы як перліны” (верагодна, вершаў), бо цяпер яны прыходзяць да яго як начныя кашмары (Някляеў 2011, 53). Уводзіцца вядомая рыфма “доля-воля”, але больш узрушвае тое, што ён, здаецца, стаў палюбоўнікам і турмы, і Волі. Горш за тое, ён кахае турму гэтак сама моцна, як і волю: верабей за кратамі камеры абвінавачвае яго: “Ты быў каханкам / Турмы і волі, – кажа зноў” (Някляеў 2011, 61). Ён марыць пра секс і тое, як Воля народзіць сваё імя, г. зн. свабоду, але прачынаецца, каб знайсці сябе ў абдымках турмы, якая, як ні дзіўна, пытаецца, ці яна мусіць апладніць ягоную жонку ў клетцы (Някляеў 2011, 63–64).

Свабода і Бог дамінуюць у рэшце гэтага цыкла вершаў. Свабода – гэта не тое, што трэба любіць, але тое, што неабходна, як вада ад смагі (Някляеў 2011, 64). Турма і свабода нішто ў параўнанні з Богам, кажа паэт (Някляеў 2011, 67), але кроў, пралітая за свабоду, больш каштоўная за любую іншую кроў (Някляеў 2011, 67). Фокус мяняецца, з асобы перасоўваючыся да нацыі, калі ён выказвае меркаванне, чаму яго суайчыннікі страцілі свабоду: “Не любілі, / Таму згубілі” (Някляеў 2011, 69). Турма свабодна гуляе са зняволенымі, і апошнія ўсё знаходзяць нешта, каб быць задаволенымі ў ёй, у параўнанні з жыццём па-за ёй (Някляеў 2011, 69). Калі апавядальнік пратэстуе перад Богам (а такія пратэсты знаёмыя па ранейшых творах Някляева)¹, ён выкарыстоўвае слова “воля” ў сэнсе ‘прагненне і памкненне’. Ягоны зварот стварае асуджальнае апісанне Беларусі, калі Бог кажа яму, што рабіць з малой Воляй:

З ёй весяліся, плач... Няхай
Яна палюбіць гэты край,
Ці ўзненавідзіць, як спазнае,
Што тут салодкі вінаград,
Дзе ні садзі – не выпявае,
Тут застаецца братам
брат,
Які ў патыліцу страляе! (Някляеў 2011, 71)

Просячы ў Бога прабачэння, паэт робіць відавочна аптымістычную выснову, што свабода выжывае нават у турме (Някляеў 2011, 72–73). Пасля ўсіх дзікіх і фантастычных вобразаў, гульні словаў і тэорыяў, прыведзеных

¹ Добры прыклад – “Зона” (1986), выдатная паэма пра Чарнобыльскую катастрофу: Някляеў 2010, 117–127.

вышэй, варта адзначыць, што паэт таксама ярка апісвае гукі няшчасця і пакутаў у фізічнай турме, закончваючы старажытным праклёнам, што атачае беларусаў:

І з дальніх лёхаў даляцеў
Задужны стогн, жалобны спеў
Усіх
загнаных у скляпенні,
Тых,
хто пракляты ў пакаленнях
Праклёнам даўніны сівой:
‘Бадай бы вам цягаць каменні
На дом чужы, а не на свой!’ (Някляеў 2011, 69)

У гэтай сувязі можна адзначыць, што на пачатку сваёй кар’еры Някляеў атрымаў вельмі пачэсную прапанову выдаць кнігу расійскамоўных вершаў у Маскве, але адмовіўся ад ідэі цягаць каменне на чужую хату і, несумненна на шчасце, вырашыў пісаць толькі на беларускай мове.

Няшчасны лёс Беларусі прывёў да стварэння значнай колькасці літаратурных твораў, напісаных у турме і пра турму. З чыста літаратурнага пункту гледжання фантастычная сіла ўяўлення Някляева прывяла да стварэння самых выбітных з літаратурнага гледзішча твораў, тады як творы Геніюш пацвярджаюць мужнасць і пакуты жанчыны ў турме, а некаторыя іншыя паэты, нягледзячы, а можа быць, праз неспрактываванасць іх вершаў, перадаюць рэальнасць турмы мінулага больш, чым можна знайсці ў творах, напісаных пры цяперашнім рэжыме. Пакаранне ўсіх паэтаў, згаданых тут, несумненна, жахлівае злачынства, але літаратурныя яго наступствы заўсёды цікавыя, а ў некаторых выпадках маюць сапраўдную культурную каштоўнасць.

Спасылкі

Адамовіч, Славамір, 2001. Турэмны дзённік. – Вільнюс: VIGIS.

Адважны, Вінцук, 1962. Кітай, Сібір, Масква. – Мюнхен: Logos.

-----, 1964. Князь і лапаць. – Мюнхен: Logos.

Гарун, Алесь, 1991. Сэрцам пачуты звон. – Мінск: Мастацкая літаратура.

Геніюш, Ларыса, 1990. Белы сон. – Мінск: Мастацкая літаратура.

Жывіца, Юры, 1982. Недапетая песня: Жыцьцё і літаратурная спадчына Хведара Ільшэвіча. 2-е выданьне. – Пірмасэнс: Vexi.

- Колас, Якуб, 1961–1964. Збор твораў, том 1 (1961). – Мінск: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, Рэдакцыя мастацкай літаратуры.
- Маракоў, Леанід, 2002–2005. Рэпрэсаваныя літаратары, навукоўцы, работнікі асветы, грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі 1794–1991: Энцыклапедычны даведнік у трох тамах. – Мінск: выдавец невядомы.
- , 2007a. Рэпрэсаваныя настаўнікі. – Мінск: выдавец невядомы.
- , 2007b. Ахвяры і карнікі. – Мінск: выдавец невядомы.
- Машара, Міхась, 1971. Вершы. – Мінск: Беларусь.
- Някляеў, Уладзімір, 1979. Вынаходцы вятроў. – Мінск: Мастацкая літаратура.
- , 2010. Паэмы. – Мінск: Лімарыюс.
- , 2011. Лісты да Волі. – Вільня: VIGIS.
- Новік-Пяюн, Сяргей, 1993. Песні з-за кратаў. – Мінск: Мастацкая літаратура.
- Скобла, Міхась, 2003. Краса і сіла: Анталогія беларускай паэзіі XX стагоддзя. – Мінск: Лімарыюс.
- Солженицын, Александр, 1991. Малое собрание сочинений. – Москва: Инком НВ.
- Танк, Максім, 2006–2010. Збор твораў. Т. 1 (2006). – Мінск: Беларуская навука.
- Таўлай, Валянцін, 1984. Пілюю вершам краты. – Мінск: Юнацтва.
- Федута, Александр, 2012. Американские стихи. – Берлин: Sawadowski-Verlag.
- Lovelace, Richard, 1992. To Althea, from Prison: Song // Alastair Fowler (ed.), *The New Oxford Book of Seventeenth-Century Verse*. – Oxford: Oxford University Press. P. 569.
- Rich, Vera, 1971. *Like Water, Like Fire: An Anthology of Byelorussian Poetry from 1828 to the Present Day*. – London: George Allen and Unwin.
- Wilde, Oscar, 1998. *The Ballad of Reading Gaol*. – North Pomfret, Vermont VT: Trafalgar Square Publishing.
- Wilson, Andrew, 2011. *Belarus: The Last European Dictatorship*. – New Haven and London: Yale University Press.
-